

Kentin Dönüşümü ve Kentsel Çeper Kuşaklar

Tolga Ünlü¹

Özet

“Whitehand-sonrası Dönem”de (post-Whitehand era) ortaya çıkacak kentsel yayılma, kentin çeperinde yer alan tarım alanları, orman alanları, sulak alanları vb. gibi doğal alanların ve kültürel birikim alanlarının yapılaşmaya açılması ile bu alanların korunması arasındaki gerilimin ve çelişkinin tartışılmasını gündeme getirmektedir. Ayrıca, hızlı nüfus artışının ve kentleşmenin yaşanmasının beklendiği dönemde teknoloji ve altyapıda da önemli gelişmeler olması öngörülmektedir. Bu durum bizi kentlerin geleceğini daha fazla düşünmeye yöneltmektedir. Böyle bir öngörüde kentsel morfoloji, kentlerin geleceğine yönelik nasıl bir katkı sunabilir? Bu çalışma, bu sorudan yola çıkarak bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. “Whitehand-sonrası Dönem”de kentsel yayılmanın yanı sıra kentin yapılı alanında kentlerin karakterini etkileyecek önemli değişimler meydana gelmektedir. Bu dönemde kentin dönüşümünden çeper kuşak alanları da etkilenmektedir. Çalışma, bu dönemde, kentsel morfoloji alanında üretilmesi olası yeni yaklaşımlara çeper kuşak perspektifinden nasıl katkılar sağlanabileceği üzerine odaklanmaktadır ve kentsel çeper kuşak çalışmaları içinde yeni modeller, yeni perspektifler, kentin dönüşümü ve planlama ile ilişki tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel çeper kuşaklar, Hızlı kentleşme, Whitehand-sonrası Dönem

1. Giriş

Jeremy Whitehand’ın ani bir şekilde aramızdan ayrılmasının ardından, uluslararası düzeyde kentsel morfoloji araştırmacılarının örgütlendiği ISUF (International Seminar on Urban Form) tarafından yayınlanan *Urban Morphology* dergisinde editörlük görevini üstlenmiş olan Peter Larkham, dergiye hazırlamış olduğu ilk editör yazısında, kentsel morfoloji disiplininin “Whitehand-sonrası Dönem” (post-Whitehand era) olarak adlandırdığı bir döneme girdiğini, disiplinin bu dönemde yeni bakışlara gereksinim duyduğunu ifade etmiştir (Larkham, 2022).

Larkham yazısında, yüksek kentleşme ve kentlerdeki nüfus artışı oranına işaret etmektedir. Benzer bir durum, Birleşmiş Milletler raporlarında da anlatılmaktadır. Buna göre, 2018 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yarısından fazlası (%55) kentlerde yaşamaya başlamıştır. 2050 yılında ise bu oranın %68’e çıkması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler Raporu’nda (UN, 2020) ayrıca Afrika kıtasının en hızlı nüfus artış ve kentleşme oranlarına sahip kentlerini barındırdığı ve önümüzdeki dönemde bu kıtada yeni megakentlerin (nüfusu 10 milyon kişiden fazla yerleşim) ortaya çıkacağı belirtilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin kentleri uzun bir süredir, Birleşmiş Milletler Raporu’nda belirtilen olgular ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu anlamda, Larkham’ın “Whitehand-sonrası Dönem” olarak adlandırdığı süreçte bu kentlerde yaşanmış olan deneyimlerden edinilen sonuçlar ve bulguların, kentsel morfoloji alanındaki gelişmelere katkı sunma potansiyeli oldukça yüksektir. Hızlı nüfus artışı ve kentleşme oranlarındaki ani yükseliş örneğin Türkiye kentlerinin bir bölümünde yarım yüzyıldan uzun bir süredir görülmektedir. Önümüzdeki dönemde kentsel morfoloji alanının düşünmesi gereken konular arasında hızlı nüfus artışının yaşandığı kentlerdeki yayılma sorunu olacaktır. Bu

¹ Prof.Dr., Ç.Ü. Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, tolgaunlu@gmail.com

sorun kuşkusuz salt kentsel morfoloji alanında tartışılacak bir konu değildir. Sorunun çevre bilimi, planlama, mimarlık vb. diğer disiplinler tarafından da tartışılacak boyutları bulunmaktadır. Kentsel yayılma, kentin çeperinde yer alan tarım alanları, orman alanları, sulak alanları vb. gibi doğal alanların ve kültürel birikim alanlarının yapılaşmaya açılması ile bu alanların korunması arasındaki gerilimin ve çelişkinin tartışılmasını gündeme getirmektedir. Ayrıca, hızlı nüfus artışının ve kentleşmenin yaşanmasının beklendiği dönemde teknoloji ve altyapıda da önemli gelişmeler olması öngörülmektedir. Bu durum bizi kentlerin geleceğini daha fazla düşünmeye yöneltmektedir. Böyle bir öngöründe kentsel morfoloji, kentlerin geleceğine yönelik nasıl bir katkı sunabilir? Bu çalışma, bu sorudan yola çıkarak bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır.

Kentsel morfolojinin, kenti bir araştırma nesnesi olarak tanımlamasının ve bir bilim alanı olarak belirmesinin üzerinden 125 yıldan fazla bir süre geçmiştir. Öncü çalışmalar olan Fritz (1894) ve Schlütter'in (1899) çalışmalarından günümüze dek kentsel mekandaki dönüşümü, kendi döngüleri içinde incelemiş olan kentsel morfoloji, somut olarak gördüğümüz kentsel biçimlerin nasıl, neden ve hangi süreçlerden geçerek üretildiğini, bu biçimleri üretenlerin hangi aktörler olduğunu incelemiştir. Ayrıca incelemelerden edinilen bilgilerin uygulama süreçlerindeki pratikler için yeni düşünceler oluşturmasını amaçlamıştır. Kentsel morfoloji alanında yapılan çalışmalar daha çok mekanın alt kararlık düzeyindeki değişimine odaklanmıştır. Diğer bir anlatımla, parsel, bina ve yapı adasındaki değişimin incelenmesi araştırmalarda daha ilgi çekici gelmiştir. Bunun nedenlerinden birinin, M.R.G. Conzen öncülüğünde gelişen, İngiltere kaynaklı tarihsel-coğrafi yaklaşım ile Muratori öncülüğünde gelişen, İtalya kaynaklı süreç tipoloji yaklaşımının başlangıçtaki çalışmalarının yoğunlukla küçük ölçekli kentlerde yürütülmüş olması ve daha sonraki çalışmaların da ağırlıklı olarak öncül çalışmalardan etkilenmiş olmasıdır.

Kentsel morfolojide araştırma nesnesi olan kentsel mekanın incelenmesini üst kararlık düzeyine çıkaran kişi Jeremy Whitehand olmuştur. Whitehand, ilk örneğini Newcastle kenti üzerindeki çalışması (Whitehand, 1967) ile verdiği çeper kuşak çalışmaları ile kentsel morfolojide bölgesel ölçeğin varlığını da belirtmiştir. Kuşkusuz, daha önce çeper kuşak kavramı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların öncüsü Louis (1936) olarak kabul edilse de çeper kuşak kavramını kentsel morfolojiye kazandıran kişi M.R.G. Conzen olmuştur. Ancak, kavramın gelişmesini sağlayan kişi Whitehand'dir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, çeper kuşak kavramının araştırmalarda kullanımına yönelik gelişme incelenecektir, ancak öncelikle belirtilmesi gereken durum bu çalışmada "kentsel morfoloji, kentlerin geleceğine yönelik nasıl bir katkı sunabilir?" Temel sorusundan yola çıkılarak çeper kuşak kavramının "Whitehand-sonrası Dönem"de kentsel morfoloji alanına sunabileceği potansiyel katkılar üzerinde durulacaktır.

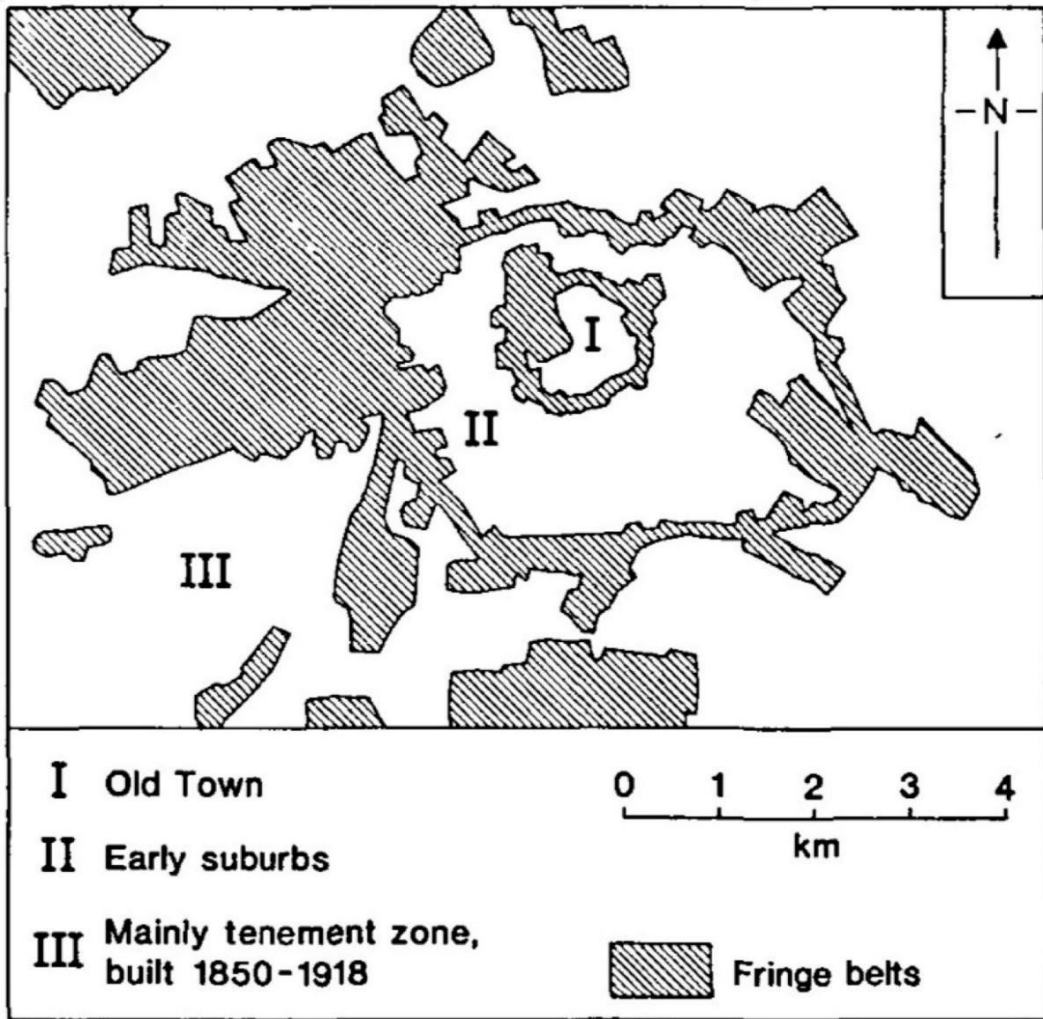
2. Kentsel çeper kuşaklar

Kentsel mekanda gerçekleşen her ölçekteki –en alt ölçekte parselden en üst ölçekte kentin üst formuna dek- oluşum, değişim ve dönüşüm, kentin uzun dönemler boyunca evrilerek üretmiş olduğu kendi içinde tutarlılık ve bütünlük gösteren ilişkiler bütününe, diğer bir anlatımla örüntüye etki etmektedir. Burada örüntü (*pattern*) kentin tarihsel-coğrafi gelişiminde fiziksel olarak üretmiş olduğu ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır. Kentsel morfoloji alanında morfogenetik yaklaşımın gelişmesinde öncü olan M.R.G. Conzen'in 1960'lı yıllarda, özellikle İngiliz kentlerinde kentin tarihsel-coğrafi gelişmesinin çözümlenmesine yönelik gerçekleştirdiği ayrıntılı çalışmalarda belirttiği gibi kentin alt, orta ve üst ölçeklerde parsel, bina yapı adası ve sokağın birer form bileşeni olarak birbiriyle kurduğu ilişki sonucunda kentsel örüntü belirginleşir (Conzen, 1960, 1962, 1969).

Kentsel örüntü, parça-bütün ilişkisi içinde alttan yukarıya ve yukarıdan aşağıya kentsel form bileşenleri arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim ile temelde üç ölçekte oluşmaktadır. En alt ölçekte yapı adası içinde parsel ve yapıların ürettiği örüntü yer alırken orta ölçekte, yapı adaları ve sokakların bir araya gelmeleri ile ürettiği örüntü yer almaktadır. Bu ilişkisel bütünlük, kentsel alan içinde farklı nitelikte “morfolojik bölgeler”in oluşmasını sağlamaktadır. Üst ölçekte ise kentsel büyüme örüntüsü içinde “kentsel çeper kuşak”lar oluşmaktadır.

Kentsel çeper kuşak kavramı ilk kez Louis'in (1936) Berlin kentinin büyümesine yönelik yaptığı incelemede gündeme gelmiştir. Louis, kentin büyümesi ve çevreye doğru yayılması sürecinde farklı konut alanlarından oluşan bölgeler tanımlamış ve konut alanlarını birbirinden ayıran, çoğunlukla açık alanların oluşturduğu kuşaklara işaret etmiştir. Louis bu kuşakları *Stadtrandzone* olarak adlandırmıştır (Şekil 1).

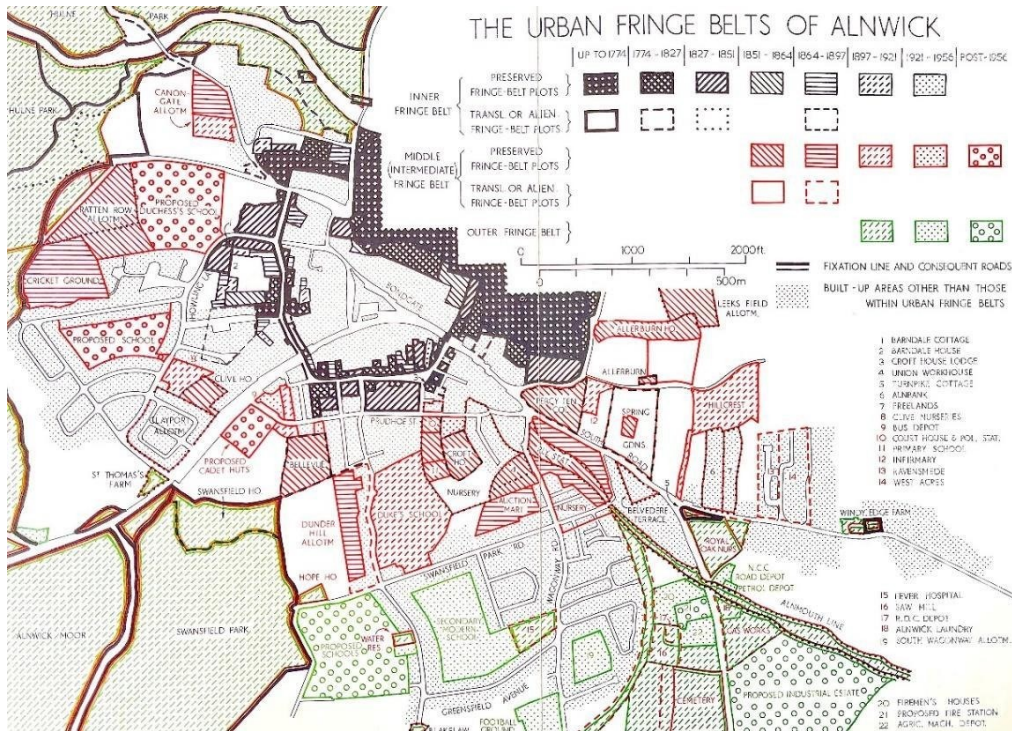
Şekil 1 Louis'in çalışması ile üretilmiş olan şema-Berlin'in kentsel çeper kuşakları ve kentin gelişme dönemleri (Whitehand, 1988).

Kavram, 1960'lı yıllarda küçük ölçekli İngiliz kentleri üzerine morfolojik araştırmalarını yoğunlaştıran M.R.G. Conzen tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve “kentsel çeper kuşak” (*urban fringe belt*) olarak adlandırılmış ve şöyle tanımlanmıştır: “kentin büyümesinin geçici olarak durağanlaştığı dönemde yavaş gelişen çeperde ortaya çıkan, çevrede kendine konum arayan bir dizi arazi kullanım biriminin oluşturduğu kuşağa benzeyen bölge” (Conzen, 1969, 58). Bu kuşakta yer

alan arazi kullanım birimlerini Barke (1982) “kent tarafından üretilen fakat doğrudan kentin içinde olmayan kullanımlar” olarak tanımlarken, M.R.G. Conzen (1969) ve M.P. Conzen (2009) söz konusu arazi kullanım birimlerini açık bir şekilde belirtilmişlerdir. Sanayi başlığı altında fabrika, depo, ulaşım, maden vb. kullanımları, kurumsal kullanımlar başlığı altında idari, dini, sağlık, eğitim, askeri tesis alanları vb. kullanımlar, açık alanlar başlığı altında kamusal parklar, mezarlıklar vb. kullanımlar, rekreasyon başlığı altında spor alanları vb. kullanımlar gruplanırken geniş alan kullanan konut kullanımları da çeper kuşaklarda yer alan arazi kullanım birimleri arasında ifade edilmektedir.

Farklı parsel büyüklükleri, bina tipi çeşitliliği ve parsel içinde daha az yer kaplanmasından dolayı çeper kuşak alanlarını kent formu içinde, daha homojen olan konut ya da ticaret alanlarına göre ayırt etmek kolay olmamaktadır. Ancak Alnwick üzerine yapmış olduğu öncü çalışmadan itibaren M.R.G. Conzen (1969) kent formunda iç, orta ve dış olmak üzere üç farklı çeper kuşağa işaret etmiştir (Şekil 2). Kentsel gelişme içinde her çeper-kuşak, gelişme dönemlerine göre kentin çeperini sarmakta ve süreklilik göstererek kentin gelişme dönemlerinin fiziksel olarak algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle iç ve orta çeper-kuşaklar kentler geliştikçe kentin içinde kalmakta ve kentin tarihsel-coğrafi ögesi olarak kentsel gelişmenin algılanmasını sağlamaktadır. Böylece örneğin dönemsel olarak benzer özellikler gösteren tarihi kent merkezleri, çeper kuşak kullanımları ile çevrelediklerinden kent içindeki karakterlerini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmektedirler. Diğer bir anlatımla, oluşan her çeper kuşak arasında gerçekleşen kentsel gelişme, genellikle o kentin gelişme dönemleri açısından karakteristik özellikler göstermektedir.

Şekil 2 Alnwick kentindeki çeper kuşaklar (Conzen, 1969, 64)

Üç çeper kuşak içinde, kent formunda en belirgin mekansal sürekliliği “iç çeper kuşak” göstermektedir, çünkü Avrupa kentlerinde gerçekleştirilen çalışmalar, söz konusu çeper kuşağın çoğunlukla kenti çevreleyen sur boyunca geliştiğini göstermektedir. Şehir surları, çeper kuşak oluşumu sürecinde “sabitleyici hat” (fixation line) olarak görev yapmakta ve kullanımların bir araya gelmesini kolaylaştırmaktadır. Şehir surları gibi kent merkezini çevreleyen akarsular ya da taşıt yolları da benzer biçimde sabitleyici hat olabilmektedir. Conzen (1969, 59) sabitleyici hatta bağlı bir

şekilde gerçekleşen iç çeper kuşak oluşumunu “kapalı model” olarak adlandırmaktadır. **Openshaw (1974, s.6)** ise aynı modeli “ortaçağ kenti çeper kuşak modeli” olarak tanımlamaktadır.

Tarihsel geçmişi uzun olan kentlerde yapılan çeper kuşak çalışmaları, çoğunlukla bir kentsel sur ya da doğal eşik çevresinde gelişen ve süreklilik gösteren bir iç çeper kuşağa işaret ederken, kentsel sur ya da sabitleyici hat özelliği gösteren bir morfolojik unsura sahip olmayan kentlerde çeper kuşaklar süreklilik gösteremeyebilmektedirler.

Kentsel çeper kuşaklarını, işlevsel olarak belirli arazi kullanım birimlerini barındırmak ve konum itibarıyla kentin belirli alanlarında yer seçmekle birlikte kent formu içinde salt fiziksel unsurlar olarak tanımlamak eksik kalacaktır. İşlevsel ve fiziksel kompozisyonlarında ve konum olarak yer seçimlerinde çeper kuşaklar tarihsel ve coğrafi bir oluşum sürecinin ürünleridir. Böylece kentin gelişim sürecinde tarihsel-coğrafi yapısının parçası haline gelirler ve kentin yapısının açıklanmasında temel yapı taşlarından olurlar.

3. Kavramın gelişmesi

MRG Conzen’in öncü çalışmaları ile başlayan çeper kuşak araştırmaları, süreç içinde mekânsal, ekonomik, sosyal ve planlama perspektiflerinin gelişmesi ile zenginleşmiştir (**Şekil 3**). MRG Conzen tarafından başlatılmış olan çeper kuşak çalışmaları, çeper kuşak oluşumunu temel olarak mekansal perspektifle ele almıştır. Araştırmalar daha çok ampirik düzeyde, çeper kuşaklardaki fiziksel değişime odaklanmıştır, fakat bunun sonucunda kentsel yapıyı çevrenin oluşumuna ve dönüşümüne yönelik önemli bir kuramsal çerçeve oluşmuştur. Conzen’in bu çalışmalarının ardından, **Whitehand (1967)** Newcastle kenti ve çevresindeki oluşumu metropolitan ölçekte incelemiş ve çok-odaklı çeper kuşak oluşumunun gerçekleşebileceğini göstermiştir. Daha sonra benzer bir inceleme M.P. Conzen tarafından ABD’nin Madison kenti özelinde de yapılmıştır (**Conzen, 1968**).

Daha sonraki çalışmalarında **Whitehand (1972a, 1972b, 1974, 1987)** çeper kuşak çalışmaları içinde ekonomik perspektif olarak adlandırılabilir bir alan açmıştır ve çeper kuşak oluşumu ile rant kuramı arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. Buna göre, çeper kuşak oluşumu yapıların inşa edilmesi süreçlerindeki patlama ve duraklamalar ile doğrudan orantılıdır. Örneğin, inşaat süreçlerinde bir patlama yaşandığında, kent hızlı bir şekilde dışa doğru yayılmasını sürdürecektir ve kentin çeperindeki araziler konut bölgelerine dönüşecektir, çünkü çeper kuşak içinde yer alması beklenen özellikle kurumsal kullanımların bu alanları elde etmeye yönelik bir ekonomik gücü bulunmamaktadır. Ayrıca, bu patlama dönemlerinde arazi fiyatları da artışını sürdürmektedir. Ancak, inşaat süreçlerindeki duraklama dönemlerinde konut alanlarının yayılması da duraklamaktadır ve bundan dolayı, geniş alan gerektiren çeper kuşak kullanımları kentsel yapılaşmış alanı da çevrelemeye başlamaktadır. Bu kullanımlar kentin çeperinde yer edindikten sonra ise kentsel gelişim içinde gömülmektedir ve kentsel gelişim süreçlerinde tarihsel-coğrafi olarak dönemlerin belirginleşmesini sağlamaktadır. Yeni bir patlama sürecinde yeni kentsel gelişme bölgelerinin çeper kuşakları zıplayarak aşması gerekmektedir.

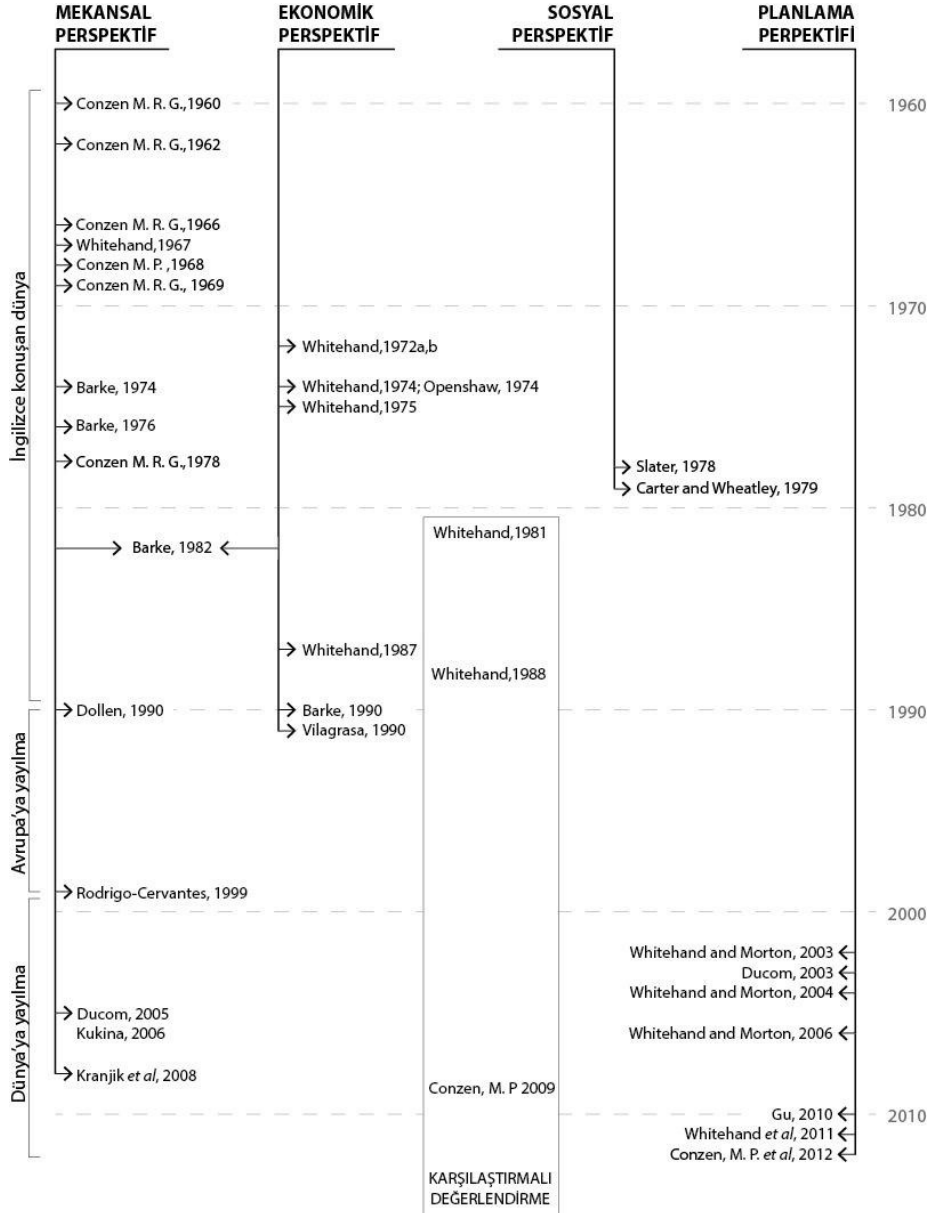
Carter ve Wheatley (1979) ise çeper-kuşak kuramına sosyal perspektiften yaklaşarak kentsel gelişme ve kentin fiziksel yapısı ile kentteki sosyal grupların değişen konumları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. **Slater (1978)** bu doğrultuda, iş dünyasındaki ailelerin villa tipi konutlarının yer değiştirmesi ile çeper kuşakların gelişmesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Yirminci yüzyıl sonları ile yirmi birinci yüzyıl başlarında çeper kuşakların oluşumu ve gelişiminde planlama kararlarının etkisi sorgulanmaya başlanmıştır. **Whitehand ve Morton (2003, 2004, 2006)** Birmingham örneğinden yola çıkarak İngiltere planlama pratikleri içinde çeper kuşak politikalarının

çok az yer edindiğini ve kentin tarihsel-coğrafi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda planlamanın çeper kuşakları daha fazla dikkate elması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Diğer yandan, benzer bir şekilde Gu (2010) Yeni Zelanda örneğinde, çeper kuşakların planlama ve tasarım pratiklerinde yeterince dikkate alınmadığını belirtmektedir. M.P. Conzen vd. (2012) ise Çin'deki Pingyao ve İtalya'daki Como kentlerinde yaptıkları araştırmalarda, çeper kuşakların plan kararlarıyla karakterinin bozulduğu ve serbestçe müdahale edilebilecek alanlar haline getirildiğini ifade etmektedir.

Çeper kuşak kuramına bağlı olarak geliştirilen bu farklı yaklaşımlar, son yirmi yıl içinde, Katalonya (Vilagrassa, 1990), Meksika (Rodrigo-Cervantes, 1999), Almanya (Dollen, 1990), Fransa (Ducom, 2003 & 2005), Çin (Whitehand vd., 2011) ve Yeni Zelanda (Gu, 2010) gibi dünyanın çeşitli ülkelerindeki farklı kentlerin tarihsel-coğrafi gelişmesinin kavramsallaştırılmasında kullanılmıştır.

Şekil 3 Çeper kuşak çalışmalarının tarihsel gelişimi ve farklı perspektifler (Ünlü, 2013'ten uyarlanmıştır).

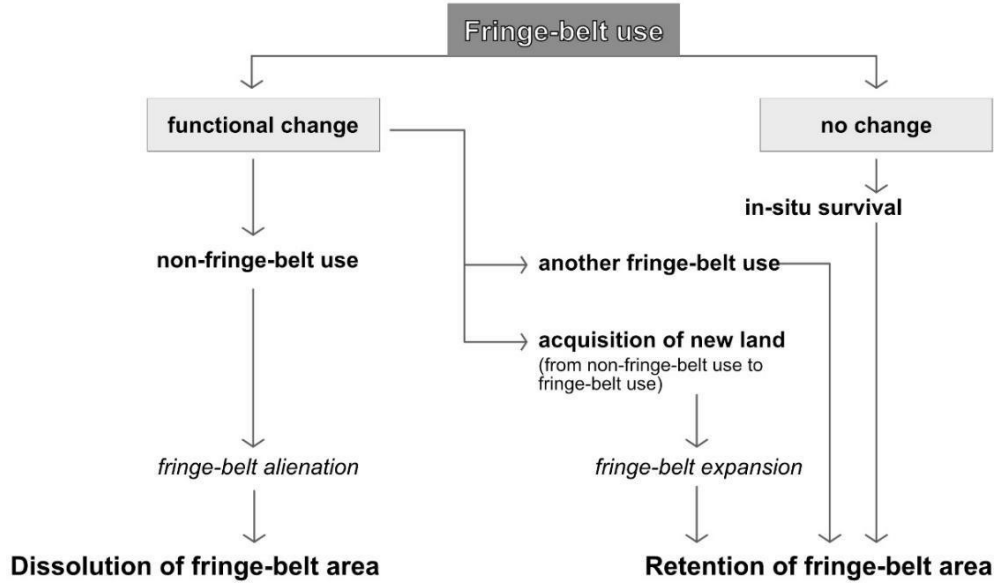
Türkiye kentlerine yönelik çeper kuşak çalışmaları da son on yılda gelişmiştir. Ünlü'nün (2013) Mersin kentinin iç çeper kuşağı üzerine yaptığı çalışmanın ardından Ünlü (2018) ve Ünlü ve Baş (2016 ve 2019) Mersin üzerine yapılan çalışmaları geliştirmişlerdir. İstanbul üzerine yapılan çalışmalar (Hazar & Kubat 2015, Kubat 2019, Kubat & Hazar 2018, Küçük Çalışkan & Kubat 2022), İzmir üzerine çalışmalar (Hazar & Özkan 2020) ülkede çeper kuşak çalışmalarına ivme kazandırırken, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı tarafından düzenlenen sempozyumlarda ve ISUF sempozyumlarında Türkiye kentlerinin çeper kuşaklarına yönelik sunulan bildiriler artmaktadır. Bu da Türkiye'de çeper kuşak çalışmalarının gelişmesine yönelik potansiyeli ortaya koymaktadır.

4. Kentsel çeper kuşaklarda gelişmeler: Dönemler ve süreçler

Kentsel çeper kuşaklar temel olarak iki dönemde gelişme göstermektedirler. Bunlardan ilki olan oluşum (*formation*) döneminde kentin çeperinde yer alan kırsal alanlar kentin yapıli alanına dahil edilmeye başlanmaktadır. Bu süreçte kenti çevreleyen bölgede çeper kuşak kullanımları belirleme başlamaktadır. İkinci dönem olan değişim (*modification*) döneminde ise çeper kuşak alanlarında işlevsel ve fiziksel değişimlerin gerçekleşmeye başladığı görülmektedir (Whitehand, 1967). Whitehand tarafından oluşum dönemi olarak tanımlanmış dönem, Conzen (1969) tarafından tanımlanan sabitleme (*fixation*) ve genişleme (*expansion*) aşamalarını kapsarken, çeper kuşak alanlarının kentin çepere doğru yayılması ile çevrenin (*envelopment*) ardından gelişme baskısı altında kaldığı değişim dönemi yoğunlukla sağlama (*consolidation*) aşamasını kapsamaktadır. Sağlama çeper kuşak alanlarının karakterini koruduğu ve farklı bir kullanıma dönüşmediği aşamaya işaret etmektedir.

Değişim dönemindeki süreçler sonucunda çeper kuşak alanlarında iki farklı durum ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki bu alanlarda çeper kuşak kullanımlarının sürdürülmesi iken ikincisi çeper kuşak alanı kullanımlarının tümüyle yok olmasıdır. İlk durum olan çeper kuşak kullanımlarının sürdürülmesi üç farklı biçimde kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi 'çeper kuşak kullanımının özgün durumunda olduğu gibi kalması'dır ("survival of original use in original form" (Barke, 1982). İkinci durum bir 'arazi kullanım değişikliği'dir ve bir çeper kuşak kullanımının başka bir çeper kuşak kullanımı ile değiştirilmesini içermektedir. Üçüncü durum ise 'çeper kuşak genişlemesi'dir ki bu durumda bir çeper kuşak kullanımı çevresindeki alanlara doğru yayılmakta, çeper kuşak kullanımı olmayan bir kullanımı alana dahil etmektedir. Her üç durumda da çeper kuşak alanları, oluşum sürecinden itibaren kent formunun tarihsel-coğrafi unsurları olarak bütünlükleri korunmaktadır. Kentsel çeper kuşak kullanımlarının sürdürülmesi durumunda özgün kullanımın özgün haliyle kalması durumu dışında diğer iki durumda yeni binaların inşa edilmesi vb. süreçleri sonucunda parsel içinde yoğunlaşma görülebilmektedir. Söz konusu yoğunlaşma, gelişen gereksinimlerden dolayı daha çok eğitim ve sağlık kullanımlarının bulunduğu alanlarda ortaya çıkmaktadır (Whitehand, 1994).

Çeper kuşak alanlarında, kullanımların tümüyle yok olması, dolayısıyla çeper kuşak alanlarının kent formu içinde belirsizleşmesi durumu 'çeper kuşak yabancılaşması'na (*fringe-belt alienation*) işaret etmektedir. Bu durum, bir çeper kuşak kullanımının çeper kuşak kullanımı olmayan bir kullanıma, yoğunlukla konut ya da ticaret kullanımına dönüşmesi anlamına gelmektedir. Yabancılaşma, çeper kuşak alanlarının karakterinin dramatik değişimidir. Yabancılaşma sonucunda çeper kuşak alanları tarihsel coğrafi bütünlüklerini kaybetmektedirler. Bu durum toplumsal gereksinimler sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, bir çeper kuşak kullanımına toplumsal olarak gereksinim kalmayabilmekte, onun yerine toplumun gereksinim duyduğu başka bir kullanım belirebilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4 Çeper kuşak alanlarında değişim döneminde ortaya çıkan süreçler (KÜnlü, 2022a)

Özellikle 21. yüzyılın hızlı gelişmekte olan kentlerinde, kentsel yayılma süreçlerinde konut ve ticaret kullanımları ile çevrelenmiş olan çeper kuşak alanları gelişme baskısı altında kalabilmekte ve çeper kuşak alanları gelişme alanları olarak görülebilmektedir. Türkiye’de de durum farklı değildir. Özellikle, neoliberal politikaların benimsendiği son yirmi yıllık dönemde yoğunlaşmış olan dönüşüm süreçlerinde, kentsel çeper kuşak alanlarında yer alan fabrika, askeri ve spor alanları başka kullanımlara dönüştürülmektedir. Bu süreçte, geliştirmeci bir yaklaşım benimsenerek kentsel çeper kuşak alanları kent içinde işlevsizleşmiş, yıpranmış ve çöküntüleşmiş bölgeler olarak ele alınmakta, bu bölgelerin dönüştürülmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun sonucunda eskimiş olarak görülen kentsel çeper kuşak alanlarındaki yapılar yıkılmakta, yerinde yeni konut, ticaret ve turizm gelişmeleri gerçekleştirilmektedir. İstanbul’da yeni ofis, alışveriş ve konut alanlarının geliştirildiği Zincirlikuyu ile Maslak hattı, İzmir’de aynı kullanımlar ile yeni kent merkezi olarak geliştirilmeye çalışılan Bayraklı bölgesi, Mersin’de bir zamanlar ülkenin en yüksek binasının inşa edildiği, kentin en eski ve en büyük fabrikasının bulunduğu alan, Adana’da yeni bir kent merkezi olarak geliştirilmesi amaçlanan eski fabrikalar bölgesi, kentsel çeper kuşak yabancılaşmasının yaşandığı örnekler olarak görülmektedir.

5. Çeper kuşak çalışmalarında yeni açılımlar

Hızlı ve büyük ölçekli bir kentleşmenin yaşandığı dönemde bu kentleşmeye hızlı bir kentsel yayılma eşlik etmektedir. Kentsel yayılmanın yanı sıra kentin yapıları alanında kentlerin karakterini etkileyecek önemli değişimler meydana gelmektedir. Bu dönemde kentin dönüşümünden çeper kuşak alanları da etkilenmektedir. Burada sorgulanması gereken, Larkham’ın (2022) “Whitehand-sonrası Dönem” olarak adlandırdığı dönemde, kentsel morfoloji alanında üretilmesi olası yeni yaklaşımlara çeper kuşak perspektifinden nasıl katkılar sağlanabileceğidir.

Kentsel morfoloji alanına çeper kuşak perspektifinden sağlanabilecek katkılar aynı zamanda çeper kuşak çalışmaları için yeni açılımlar anlamına gelmektedir. Hızlı ve büyük ölçekli kentleşme ile birlikte kentlerin hızlı bir yeniden yapılanma sürecine girdiği dönemde, kentsel çeper kuşak çalışmaları içinde yeni modellerin, yeni perspektiflerin, kentin dönüşümünün ve planlama ile ilişkisinin tartışılması sağlanmalıdır.

Çeper kuşak alanlarının kentin dönüştürülmesinin bir parçası haline gelmesi, 1980'li yıllarla birlikte ekonomik düzende neoliberal politikaların benimsenmesi ve bu politikaların kentsel mekanda uygulanması ile kendini göstermiştir. Bu dönemde kentsel mekan sermaye birikiminin alanı olarak ele alınmış, eskimiş alanların dönüştürülmesi gerekliliği vurgulanmış, kentler yarışmacı bir tutum ile daha çok sermaye çekmek için pazarlamanın nesnelere haline getirilmiştir (Peck vd., 2009). Londra, Birmingham, Manchester, Liverpool, Glasgow vb. sanayileşmenin merkezi olmuş kentlerde eskimiş üretim alanlarının ve liman bölgelerinin dönüştürülmesi, çeper kuşak alanlarının yabancılaşması süreçlerinin parçası olmuştur. İstanbul'da da Zincirlikuyu Maslak hattında üretim alanlarının dönüşümü 1980'li yıllar ile başla(tıl)mıştır. Maddi üretimin ekonomi-politiğinin yerini imge temelli bir ekonomi-politik alırken (Harvey, 2006), sonucu çeper kuşak yabancılaşması olan bu dönüşümlerde çeper kuşak alanları kentlerdeki imge üretiminin parçası haline gelmektedir. Geliştirmeci bir yaklaşım ile çeper kuşak alanlarının ticaret, konut, turizm projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla dönüştürülmesi, kentlerin tarihsel coğrafi sürekliliğini ve bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemektedir. Çeper kuşak alanlarının kent formunda belirsizleşmesi ve giderek yok olması, kentlerin büyüme döngüleri ve gelişme dönemlerine yönelik kentsel bilginin üretilmesini de zorlaştırabilecek, aynı zamanda kentsel yapıyı çevrenin öğrenme nesnesi olarak önemsizleşmesine neden olabilecektir.

Çeper kuşak alanlarının dönüştürülmesi gerektiğine yönelik önermeler geliştirilebilir. Çeper kuşak alanlarında yer alan kullanımların eskimiş olması, artık kentin bu tür kullanımlara gereksinim duymaması, bu alanlardaki yeni gelişmeler ile kentin yayılmasının engellenmesi, parsel sahiplerinin alanlarını ekonomik olarak değerlendirmek istemeleri bu önermeler arasında sayılabilir. Bu önermeler arasında parsel sahiplerinin geliştirme taleplerinin öncelikli olduğu birçok örnekte görülmektedir. Burada parsel sahibinin özel şahıs ya da kamu kurumu olması arasında farklar olmakla birlikte son dönemde değişen devletin, özellikle kurumsal alanların dönüşümü ile bu alanlarda konut ve ticaret gelişmelerini özendirdiği görülmektedir. Kentin dönüşümü süreçlerinde çeper kuşak alanlarının nasıl ele alınması gerektiği, geliştirmeci ya da korumacı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği, kamu yararına ya da kişisel çıkarlara öncelik verilmesi gerektiği çeper kuşak çalışmalarında ilerleyen dönemde tartışılması gereken konular olmalıdır. Zira günümüze dek çeper kuşak kavramı, kentin tarihsel coğrafi yapısının oluşması ve gelişmesini açıklamak için kullanılmıştır, ancak kentin geleceğine yönelik kararların alınmasında morfolojik bir birim olarak ele alınması da düşünülmelidir.

Bu aşamada çeper kuşak alanları ile planlama arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği sorunu gelmektedir. Çeper kuşak alanları, kentlerin tarihsel coğrafi gelişmesi süreçlerinde her ne kadar zorunlu olarak plan kararları ile gelişmiş olmasalar da bireysel ve toplumsal karar alma süreçlerinin parçası olarak üretilmişlerdir. İç çeper kuşağın olduğu Ortaçağ'dan on dokuzuncu yüzyıla dek geçen süreçte kurumsal olarak şehir planlamadan söz etmek olanaklı değilse de yirminci yüzyıl ile birlikte planlama yazınında ve pratiklerinde açık alanların kenti sardığı kuşak kullanımlarının öngörüldüğü örnekler üretilmiştir. Kentsel morfoloji ile planlama arasındaki ilişki geliştikçe diğer kavramlar gibi çeper kuşak kavramı da planlama pratikleri içinde kendine yer bulabilecek ve plan kararlarında kamu yararına kullanılabilir.

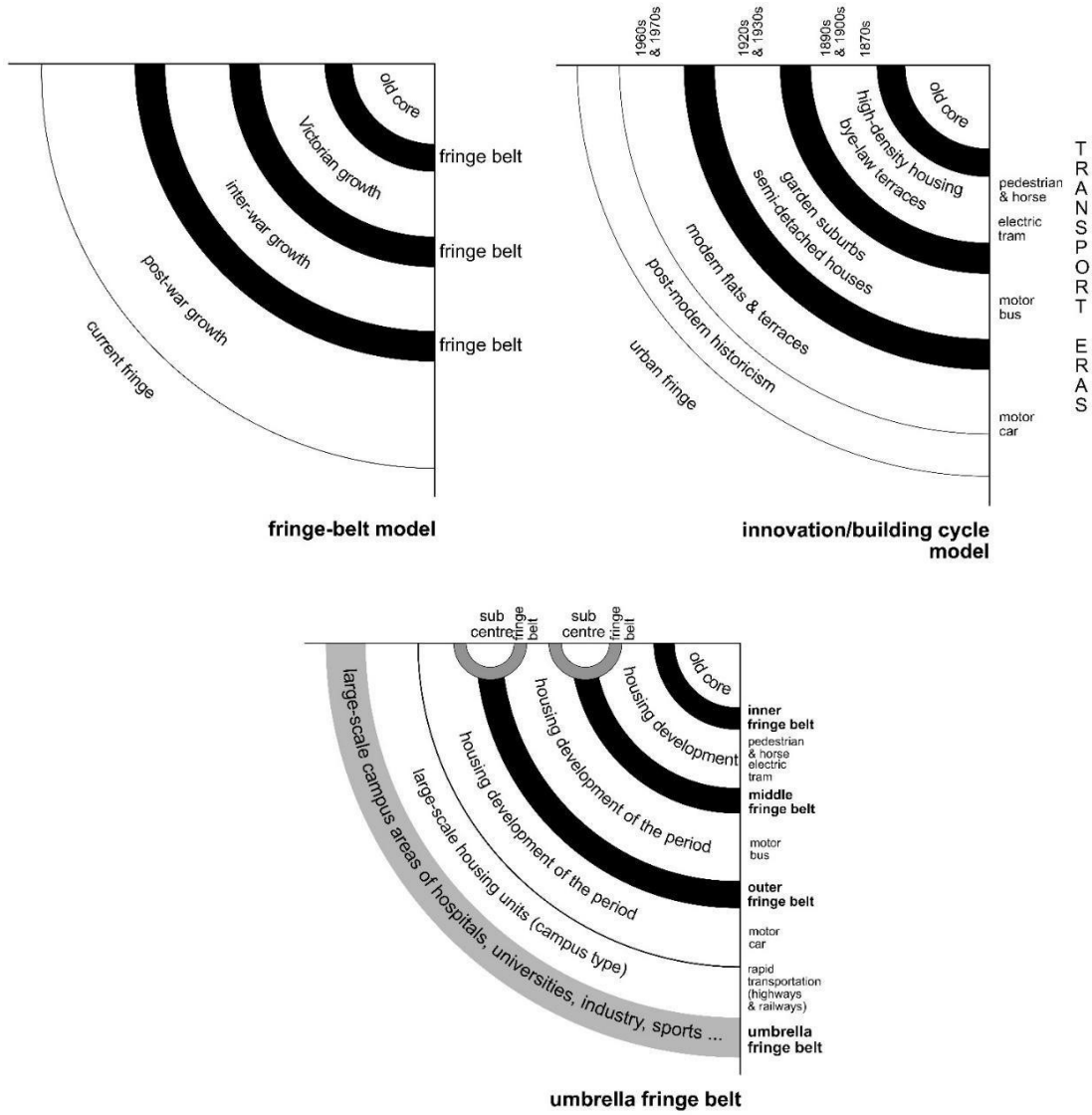
Üçüncü olarak, "Whitehand-sonrası Dönem" çeper kuşak çalışmaları içinde yeni modellere ilişkin tartışmalara kapı açmaktadır. Mekansal perspektife dayalı olarak geliştirdiği klasik çeper kuşak modelinde Conzen farklı kentsel gelişme dönemleri arasında oluşan iç, orta ve dış çeper kuşakları şema haline getirmiştir. Whitehand, ekonomik perspektif ile çeper kuşak çalışmalarında yeni bir dönemin başlamasına yol açarken buna paralel olarak ulaşım teknolojileri ve yapım tekniklerine

bağlı getirdiği açıklamaları yenilik/inşaat döngüleri modeli ile görselleştirmiştir. Conzen ve Whitehand tarafından çeper kuşak gelişmelerini basit bir şekilde açıklamak için geliştirilen her iki model de güçlü bir kent merkezine bağlı kentsel büyüme kabulüne dayanmaktadır ve üç çeper kuşağı tanımlamak ile yetinmektedirler. Günümüzde ise kent bölgeye doğru yayılma eğilimindedir ve kapsadığı coğrafya genişlemektedir. Bu durumda, iç, orta ve dış çeper kuşağa ek olarak yeni çeper kuşaklar oluşmakta mıdır? Kent merkezinden bağımsız çeper kuşak oluşumlarından söz etmek olanaklı mıdır? Eğer öyleyse, yeni oluşan çeper kuşakların kent merkezi ile ilişkisi nasıl tanımlanabilir?

Çeper kuşak çalışmaları içinde bölgesel gelişmeyi kapsayan incelemeler ilk dönemlere dek uzansa da oldukça kısıtlıdır. **Whitehand (1967)** Newcastle kentinin merkezinde olduğu bölgede yaptığı araştırmada bölgedeki diğer kentler ile Newcastle kentinin çeper kuşaklarının oluşum ve değişim süreçlerinde ortak birtakım özellikler olduğunu belirtmiştir. **Whitehand ve Morton (2003 ve 2006)** ise Birmingham kentinin büyüme sürecinde kentin çeper kuşakları ile çevredeki küçük ölçekli yerleşimlerin çeper kuşaklarının bütünleştiğine dikkat çekmişlerdir. **Lammers vd. (2016)** neoliberal kentsel gelişmeyi inceledikleri çalışmalarında farklı çeper kuşak oluşum biçimlerini sorgulasalar da tartışmalarını sürdürmemişlerdir. Son dönemdeki çalışmalar içinde **Ünlü ve Baş (2016)** Mersin'in kentsel büyüme süreçlerini inceleyerek çok merkezli bir kentte yeni bir çeper kuşak modelini sorgulamışlardır. Alt merkezlerin oluşturdukları çeper kuşaklar ile kent merkezine bağlı oluşan çeper kuşaklar arasındaki ilişki "şemsiye çeper kuşak" modeli ile kavramsallaştırılmış, ancak model hakkında açıklama eksik kalmıştır. Söz konusu eksiklik **Ünlü (2022b)** tarafından tamamlanmış ve "şemsiye çeper kuşak" modeline yönelik ayrıntılı açıklama geliştirilmiştir. Modelde, iç, orta ve dış çeper kuşaklara ek olarak yeni çeper kuşaklara işaret edilmekte ve bu kuşakların kentsel alt merkezlere bağlı olarak gelişebileceği belirtilmektedir. Şemsiye bir analogi olarak kullanılmış, yeni oluşan çeper kuşakların daha önce oluşanlar üzerindeki kapsayıcı konumuna işaret etmek için kullanılmıştır (**Şekil 5**). Yeni çeper kuşak alanlarının ortaya çıkışı, Whitehand'ın yenilik/inşaat döngüleri modelinde açıkladığı gerekçeler ile benzeşmektedir. Ulaşım ve inşaat teknolojileri ile altyapıda ve üretimde oluşan yeniliklerin çeper kuşak kullanımının geniş bir alana yayılmaya başladığı, bu süreçte bölgesel ölçekteki otoyolların yeni gelişmekte olan çeper kuşak kullanımları için sabitleyici hat görevi gördüğü belirtilmiştir. Arazi kullanım biçimi olarak çeper kuşaklarda bir değişiklik olmamaktadır, ancak kullanımların büyüklüğü teknolojik gelişmeler ve alan gereksinimlerine bağlı olarak artmaktadır. Yeni çeper kuşak kullanımları arasında kampus biçiminde gelişen organize sanayi bölgeleri, mezarlık alanları, çöp toplama alanları, otogarlar, üniversite kampusları ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi şehir hastaneleri vb. eğitim ve sağlık amaçlı büyük ölçekli kurumsal alanlar, havaalanları yer almaktadır.

Yeni çeper kuşak alanları, gelişen alan gereksinimlerine bağlı olarak daha önce iç ve orta çeper kuşaklarda bulunan kullanımların yeni konum arayışları ile de oluşmaya başlamaktadır. Örneğin, üretim teknolojilerindeki gelişmeler, önceki çeper kuşaklarda bulunan fabrikaların organize sanayi bölgelerine, artan alan gereksinimleri kurumsal kullanımların ve spor alanlarının kentin çeperinde kamu mülkiyetindeki arazilere göç etmelerine neden olabilmektedir. Böylece kent yayıldıkça, daha kompakt yerleşimlere uyarlanabilen Conzen ve Whitehand modellerinin yeni açılımlar ile geliştirilmeleri gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Gelişmeye açık olsa da **Ünlü ve Baş (2016)** ve **Ünlü (2022b)** tarafından geliştirilmiş "şemsiye çeper kuşak" modeli, günümüzün hızlı büyüyen ve çevreye yayılan kentinin açıklanması için bir adımdır.

Şekil 5 Şemsiye çeper kuşak modeli (Kaynak: Ünlü 2022b)

Dördüncü olarak, “Whitehand-sonrası Dönem” çeper kuşak çalışmaları içinde yeni perspektifler, geliştirilmeye açıktır. Ünlü (2013) tarafından tanımlanmış olan mekansal, ekonomik, sosyal ve planlama perspektiflerine ek olarak son dönemdeki çeper kuşak çalışmaları ile ekolojik perspektifin gelişmekte olduğu görülmektedir. Whitehand ve Morton (2003 ve 2004) Birmingham kentinin orta çeper kuşağını inceledikleri çalışmalarında çeper kuşak alanları ilk kez bir kentin ekolojik değeri olarak ele alınmıştır. Hopkins (2012) ise çeper kuşak alanları kentsel yeşil alanların parçası olarak kavramsallaştırmış, ekolojik önemli yaşam alanları olarak tanımlamıştır. Šćitaroci and Marić (2019) ise iç çeper kuşak alanlarına yoğunlaştıkları çalışmalarında çeper kuşakları kentsel miras alanlarının ve açık alan sisteminin parçası olarak yorumlamışlardır. Ancak, ekolojik perspektifin gelişmesinde, diğer perspektiflerin gelişmesinde olduğu gibi çeper kuşak çalışmalarının ilerlemesi için yoğun çaba içine girmiş olan Whitehand önemli bir rol üstlenmiştir. Barke’in (2019) “çeper kuşaklar için savaşan kişi” olarak tanımladığı Whitehand son çalışmalarında (2018, 2019, 2020, 2021) çeper kuşak alanlarının ekolojik yapısı ve özellikleri üzerinde durmuştur. Kentsel yeşil alanları kentin tarihsel coğrafi yapısının parçası olarak ele almanın gerekliliğine vurgu yapan Whitehand, çeper kuşakların

da bu alanlar ile birlikte, bu alanların parçası olarak ele alan yeni çalışmalara gereksinim duyulduğunu belirtmiştir.

6. Sonuç

Bu çalışma, çeper kuşak alanlarına yönelik yapılan çalışmaların incelenerek yarım yüzyıldan uzun bir süredir süreklilik gösteren çalışmaların, Larkham'ın (2022) "Whitehand-sonrası Dönem" olarak adlandırdığı dönemde kentsel morfoloji alanına nasıl katkılar sağlayabileceği sorusundan yola çıkmış, son dönemde temel olarak dört alanda gelişme beklediği sonucuna ulaşmıştır. Hızlı kentleşmenin ve geniş ölçekli bir kentsel yayılmanın gerçekleştiği günümüz kentinde kentsel morfoloji alanına çeper kuşak perspektifinden katkılarının, yeni modellerin, yeni perspektiflerin, kentin dönüşümünün ve planlama ile ilişkinin tartışılması ile sağlanabileceği görülmüştür. Kentsel çeper kuşaklar üzerine yapılacak yeni çalışmalar, araştırma ile uygulama arasındaki ilişkiyi güçlendirme, böylece planlama politikaları içinde çeper kuşak alanlarının yer almasını sağlama, kentsel yeşil alan sistemi içinde çeper kuşakların tanımlanması potansiyelini barındırmaktadır. Ayrıca, kentin dönüşümü süreçlerinde çeper kuşak alanlarının kamusal yararlar doğrultusunda kullanılması gerektiği, 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından gereksinim duyulan toplanma alanlarının eksikliği ile kendini göstermiştir. Dolayısıyla, çeper kuşak alanlarının incelenmesine afet riskinin dikkate alındığı çalışmaların yeni açılımlar yapma potansiyeli oldukça yüksektir.

Kaynaklar

- Barke M. (1982) Beyond the Urban Growth Map: Suggestions for More Analytical Work in Urban Morphology, *Teaching Geography*, 7 (3), pp. 111-115.
- Barke M (2019) Fringe Belts. In Oliveira (ed) JWR Whitehand and the Historico-geographical Approach to Urban Morphology, (Springer, Cham) 47-66.
- Carter H. and Wheatley S. (1979) Fixation Lines and Fringe Belts, *Land Uses and Social Areas: Nineteenth-Century Change in the Small Town*, Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 4, No. 2, The Victorian City, pp. 214-238.
- Conzen M.P (2009) How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology* 13(1):29-54.
- Conzen, M. P., Gu K. and Whitehand J. W. R. (2012) Comparing traditional urban form in China and Europe: a fringe-belt approach, *Urban Geography* 33, 22-45.
- Conzen M. R. G. (1962) 'The plan analysis of an English city centre', Norborg, K. (ed.) Proceedings of the IGU symposium in urban geography, Lund 1960, 383-414; reprinted in Whitehand J.W.R. (ed.) The urban landscape: historical development and management: papers by M.R.G. Conzen, Institute of British Geographers, Special Publication no.13, (Academic Press, London), 25-54.
- Conzen M. R. G. (1969[1960]) Alnwick: Northumberland: a study in town-plan analysis, publication no: 27, (Institute of British Geographers, London) [revised print of 1960 paper with glossary]
- Dollen, B. von der (1990), 'An historico-geographical perspective on urban fringe-belt phenomena', in Slater, T. R. (ed.) The built form of Western cities (Leicester University Press, Leicester) 319-45.
- Ducom, E. (2003) 'Fringe belts and planning: a French example', *Urban Morphology* 7, 103-4.
- Ducom, E. (2005) 'Fringe belts in French cities: a comparative study of Rennes, Nantes and Tours', in Barke, M. (ed.) Approaches in urban morphology (Division of Geography, University of Northumbria, Newcastle upon Tyne) 34-43.
- Fritz J (1894) Deutsche Stadtanlangen. In: Beilage zum Programm 520 edes Lyzeums Strassburg. Heitz, Strassburg.
- Gu, K. (2010) 'Exploring the fringe-belt concept in Auckland: an urban morphological idea and planning practice', *New Zealand Geographer* 66, 44-60.
- Hazar D, Kubat AS (2015) Fringe belts in the process of urban planning and design: compor,ve analysis of Istanbul and Barcelona. *AZ ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12 (1):53-65.

- Hazar D, Özkan SP (2020) Public and Ecological Significance of Fringe Belts: The Case of Military Areas in İzmir. *Urban Academy:Journal of Urban Culture and Management* 13(1): 10-21.
- Kubat AS (2019) Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul; *Iconarp* 7:95-134.
- Kubat AS, Gümru F (2014) Investigating the fringe belt concept: The case of Istanbul, Turkey. *International Seminer on Urban Form, Porto, Portugal, 3-6 Temmuz 2014*, unpublished paper.
- Küçük Çalışkan, E., & Kubat, A. S. (2022). Tracking Morphological Agencies in the Alienated Fringe Belt Plots of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(2), 711–734
- Lammers D, Roders AP, van Wesemael P (2018) 'Post-industrial Eindhoven and its radial fringe belt: A morphology of contemporary urban growth', in Srappa G (ed) *Observations on urban growth* (Franco Angeli, Milano) 93-128.
- Larkham P (2022) 'The need for change in the study of urban form', *Urban Morphology* 26(1), 3-4.
- Louis H. (1936) 'Die geographische Gliederung von Gross-Berlin', *Länderkundliche Forschung: Festschrift zur Vollendung des sechzigsten Lebensjahres Norbert Krebs* (Engelhorn, Stuttgart) 146-71.
- Openshaw S. (1974) *A Theory of the Morphological and Functional Development of the Townscape in an Historical Context*, University of Newcastle upon Tyne, Department of Geography, Seminar Papers, Number 24.
- Rodrigo-Cervantes, N. E. (1999) 'The concept of the fringe belt in a Mexican city: Morelia', in Corona, R. and Maffei, G. L. (eds) *Transformations of urban form* (Alinea, Firenze) FK2.16–FK2.20
- Schlüter, O. (1899). *Bemerkungen zur Siedlungs- geographie*. *Geographische Zeitschrift*, 5, 65–84.
- Scritaroci M.O. and Maric M. (2019) Morphological characteristics of green spaces in fortified towns and cities. *Urban Morphology* 23(1):27-44.
- Slater, T. R. (1978) 'Family, society, and the ornamental villa on the fringes of English country towns', *Journal of Historical Geography* 4, 129- 44.
- UN Habitat (2020) *World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization*, United Nations Human Settlements Programme.
- Ünlü, T. (2013) Transformation of a Mediterranean port city into a 'city of clutter': dualities in the urban landscape – the case of Mersin. *Cities* 30(1):175–185.
- Ünlü T (2018). Urban growth of Turkish cities. In Strappa (ed) *Observations on Urban Growth*, Franco Angeli, Milano, pp 173-188.
- Ünlü T. (2022a) Urban Fringe Belts: Roots, Developments and Prospects, *Journal of Urban Research and Development*, 3(1): 4-15.
- Ünlü T. (2022b) Large-scale urban development and the possibility of new models in fringe-belt studies: the question of the 'umbrella fringe belt', *Urban Morphology*, 26(2): 189-193.
- Ünlü, T. and Baş, Y. (2016) 'Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective', *Urban Morphology* 20 (2), 107-21.
- Ünlü, T. and Baş, Y. (2019) Changes to Urban Form in Eastern Mediterranean Port Cities: Formation and Transformation of the Çamlıbel Neighborhood in Mersin. In Yenişehirlioğlu F., Özveren E., Selvi Ünlü T. (eds) *Eastern Mediterranean Port Cities: A Study of Mersin, Turkey—From Antiquity to Modernity*, Springer, Switzerland, pp. 221-239.
- Vilagrassa, J. (1990) 'The fringe-belt concept in a Spanish context: the case of Lleida', in Slater, T. R. (ed.) *The built form of Western cities* (Leicester University Press, Leicester), 300-18.
- Whitehand J. W. R. (1967) 'Fringe Belts: a Neglected Aspect of Urban Geography', *Transactions of the Institute of British Geographers* 41, 223-233.
- Whitehand, J. W. R. (1972a) 'Building cycles and the spatial pattern of urban growth', *Transactions of the Institute of British Geographers* 56, 39-55.
- Whitehand, J. W. R. (1972b) 'Urban-rent theory, time series and morphogenesis: an example of eclecticism in geographical research', *Area* 4, 214-22.
- Whitehand JWR (1974) The changing nature of the urban fringe: a time perspective. In: Johnson JH (ed) *Suburban growth*. Wiley, London, pp 31–52.
- Whitehand JWR (1975) Building activity and intensity of development at the urban fringe: the case of a London suburb in the nineteenth century. *J Hist Geog* 1:211–224.
- Whitehand, J.W.R. (1987) *The changing face of cities: a study of development cycles and urban form* Institute of British Geographers Special Publication no. 21, Blackwell, Oxford.

- Whitehand J. W. R. (1981a) Background to the urban morphogenetic tradition. In Whitehand JWR (ed) The urban landscape: historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen Institute of British Geographers Special Publication 13. Academic Press, London, p 1-24.
- Whitehand J. W. R. (1981b) 'Conzenian ideas: extension and development', in Whitehand, J. W. R. (ed.) The urban landscape: historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen Institute of British Geographers Special Publication 13 (Academic Press, London) 127-52.
- Whitehand, J. W. R. (1988) 'Urban fringe belts: development of an idea', Planning Perspectives 3, 47-58.
- Whitehand, J. W. R. (1994) 'Development cycles and urban landscapes', Geography 79, 3-17.
- Whitehand, J. W. R. (2012) Issues in urban morphology. Urban Morphology 16(1):55-65.
- Whitehand, J. W. R. (2018) 'Taking a long view: two centuries of urban morphology', Keynote Speech, ISUF 2018, Krasnoyarsk, 5-9 July 2018.
- Whitehand, J. W. R. (2019) Green space in urban morphology: a historico-geographical approach. Urban Morphology 23(1):5-17.
- Whitehand, J. W. R. (2020) Green space, fringe belts and the historico-geographical structure of cities. Urban Morphology 24(1):105-106.
- Whitehand J. W. R and Morton NJ (2003) Fringe belts and recycling of urban land: an academic concept and planning practice, Environment and Planning B: Planning and Design, vol. 30, pp. 819-839.
- Whitehand J. W. R. and Morton N. J. (2004) 'Urban morphology and planning: the case of fringe belts', Cities 21, 275-89.
- Whitehand, J. W. R. and Morton, N. J. (2006) 'The fringe-belt phenomenon and socioeconomic change', Urban Studies 43, 2047-66.
- Whitehand JWR, Gu K, Whitehand SM (2011) Fringe belts and socioeconomic change in China, Environ Plan B Plan Des 38:41-60.